

Ludwika Joohym-Kusznikowa

PRZYMIOTNIKI Z FORMANTEM -iv- W JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM

W języku rosyjskim bardzo ciekawym zjawiskiem jest derywacja przymiotników o zabarwieniu wyraźnie skłonnościowym przy pomocy specjalnego formantu -чив-, pochodnego od nieproduktywnego już dziś sufiksu -iv-. Formant ten zasługuje na uwagę przede wszystkim z tego względu, że jest on charakterystyczny wyłącznie dla języka rosyjskiego. W innych językach słowiańskich nie funkcjonuje jako samodzielny element słowotwórczy, występując jedynie sporadycznie w nielicznych przymiotnikach. Wydzielić go można w kilku wyrazach języka starocerkiewnego, por. пѣвнчивѣ do пѣвнца i любѣдѣчивѣ do любѣдѣнца¹, współczesnego czeskiego, por. nakazcivý obok nakazlivý do nakaziti, palcivý² oraz w niewielu przymiotnikach współczesnej polszczyzny literackiej, por. łapczywy, natarczywy, uporczywy, zapalczywy.

Nieproduktywny dzisiaj formant -iv- przekształcił się w językach słowiańskich w dwa formanty pochodne: -liv- i -civ-, które z czasem przejęły jego funkcje derywacyjne, przy czym -liv- znają wszystkie języki słowiańskie, zaś -civ- jest produktywnym elementem słowotwórczym tylko w języku rosyjskim.

Powstaje pytanie, kiedy pojawił się ten żywotny dziś formant чивѣ i jakie były tego pojawienia przyczyny. W pracach językoznawców XIX wieku znajdujemy na ten temat tylko dwie małe wzmianki. Jedną w gramatyce języka rosyjskiego W. Stojunina, który pisze:

Глаголы переходят в прилагательные, выражающие преобладание известного качества, по большей части посредством окончаний -ивѣ, соединяя его со звуком -ч- или -д- : -чивѣ, -дѣвѣ³.

Ciekawe i trafne jest spostrzeżenie G. Pawskiego. Stwierdza on mianowicie, że przymiotniki z formantem -ив- tworzą się od rzeczowników i od czasowników i aby uniknąć nieporozumień "geniusz języka" przy przeniesieniu /переводe/ czasowników do klasy przymiotników na -ивий ustanawia stadium przejściowe rzeczownikowe z cechą /приметов/-к-, a więc od браниться-бранка /por. перебранка/ -бранчивый, находить-находка-находчивый⁴.

Słownik języka staroruskiego I. Srezniewskiego⁵ zawiera kilka przymiotników zakończonych na -чивий. Są to: пимничивий obok form пьяничивий, пимьничивий, пманьчивий, пьманьчивий; оупоичивий, ладчивий, запоичивий, страдличивий, объмдличивий, опадличивий, скардличивий, необмдличивий, поскорьчивий. Prilipko dla ośmiu z nich znajduje podstawy zakończone na -ьпъ lub na -ипа, będące rzeczownikami-nazwami działacza. Stąd wyciąga wniosek, że w danym wypadku można mówić jeszcze o derywacji przy pomocy formantu -ив- a nie -чив-, który w epoce języka staroruskiego jeszcze nie funkcjonuje samodzielnie⁶.

Mierkurjew, autor rozprawy o derywacji przymiotników w języku staroruskim XI-XIV wieku stwierdza natomiast, że wprowadzie formantu -чив- nie spotyka się w latopisach, jednak w staroruskim derywował on prawdopodobnie początkowo tylko od deverbalnych rzeczowników zakończonych na -х- lub -ч-, -п-, por. запоичивий-запоича, skąd potem przeniósł się na podstawy nie mające takiego wygłosu spółgłoskowego⁷.

Niewątpliwym zdaje się wyodrębnienie formantu -чив- drogą perintegracji i absorpcji morfologicznej podstaw przede wszystkim agentywnych na -х-, -ьпъ, -ипа- przez formant -ив- por. пимьипа - пимничивий. Do takiego wniosku doszli wszyscy badacze tego zagadnienia⁸.

Z drugiej zaś strony staroruskie przymiotniki, spotykane w zabytkach późniejszych, są motywowane przez nomina actionis, por. ладчивий /1481/ бранчивий do лем 'брань,ссора' /Сїез./, страдличивий /1434/ 'трудолубивий, деятельний' do страда 'труд, работа' /Среа./ запоичивий /1509/ do запои /Среа./ Fakt ten świadczyby o pewnym stopniu usamodzielnienia się formantu -чив- już w wieku XV.

W tym też czasie /XIV-XV/ w języku ruskim zaczynają się bujnie rozwijać nowe nomina actionis na -ка⁹ i nomina agentis na -чик, -щик¹⁰.

Najprawdopodobniej oba te typy słowotwórcze w znacznym stopniu podtrzymywały funkcjonowanie formantu -чив- i sprzyjały jego rozprzestrzenianiu się na podstawy słowno-imienne, a następnie i na czysto czasownikowe. W miarę jak formant -чив- poszerzał swe związki słowotwórcze na podstawy czasownikowe jego produktywność wzrasta¹¹. Ma to miejsce na przełomie wieków XVI i XVII¹². W. Prilipko w swojej pracy ten okres uważa za moment powstania samodzielnego formantu -чив-¹³. Szczególną produktywność posiadał on w XVIII i na początku XIX wieku.

We współczesnym języku rosyjskim daje się zauważyć pewne cofnięcie się produktywności formantu -чкв-. Objawia się to przede wszystkim w znacznym ograniczeniu derywatów z -чкв- w języku literackim przy zachowaniu pokaźnej liczby tychże w gwarach rosyjskich. Świadczy o tym zestawienie ilościowe przymiotników z danym formantem w materiałach leksykograficznych XIX i XX wieku. Wspomniane słowniki podają ponad 1400 przymiotników na -чивный, z tego w normatywnych słownikach doby obecnej znajdują się tylko 74 wyrazy omawianej grupy. Przeważająca ilość derywatów na -чивный notowana jest w jedynym słowniku W. Dala¹⁴ /ok.1160 wyrazów/, pozostałe, w liczbie ok.230 przymiotników, znajdują swoje potwierdzenie w innych słownikach XIX wieku, akademickich i gwarowych.

Ta wielka ilość nowych przymiotników, znajdująca się w jednym tylko słowniku Dala wymaga osobnego omówienia. Wspomniany słownik zawiera ponad 200 tysięcy wyrazów podanych w układzie gniazdowym. Materiał leksykalny zaczerpnięty z opracowanych w połowie ubiegłego wieku słowników, według obliczeń M. Kankawy, obejmuje 137 tysięcy wyrazów¹⁵. Dobór i opracowanie pozostałych 70 tysięcy należy uznać za indywidualny wkład samego W. Dala. Większość z nich odnosi się do żywych wyrazów gwarowych, żargonowych i specjalnych, zbieranych w ciągu lat czterdziestu przede wszystkim przez samego autora jak i przez jego korespondentów z obszaru Rosji¹⁶. Wśród tej liczby dość dużo wyrazów zawdzięcza swe powstanie samemu Dalowi, który uważał, że w dotychczasowej leksykografii nie znalazły odpowiedniego odzwierciedlenia wyrazy pochodne od rdzennych najbardziej powszechnych¹⁷ i dlatego celowo rozbudowywał gniazdo wyrazowe, szczególnie czasownikowe, o nomina actionis, agentis i derywaty przymiotnikowe, wykorzystując przy tym żywe i produktywne środki słowotwórcze, a także martwe już w XIX wieku afiksy staroruskie i gwarowe, por. dla przykładu: вметывать, вметать, вметнуть, ~ ся, вметывание, вметание, вмет, вметка, вметчик вметчивый /Д.І,215/.

W. Dal nie był jednak lingwistą-teoretykiem, nie znał systemu słowotwórczego języka i opierając się w bardzo dużej mierze na własnym wyczuciu językowym, tworzył wyrazy, nie troszcząc się o to, czy rzeczywiście dany wyraz istnieje w języku lub czy może istnieć.

Przymiotniki na -чивный, znajdujące się w słowniku Dala, dadzą się podzielić na pięć grup:

1. Pierwsza grupa obejmuje przymiotniki rzeczywiście istniejące w XIX wieku w języku rosyjskim, co potwierdzają inne słowniki tego okresu¹⁸. Zachowały one swoją żywotność do dzisiaj i zanotowane są we współczesnych słownikach języka literackiego.

2. W grupie drugiej znajdują się przymiotniki, zarejestrowane przez leksykografię XIX-wieczną, ale nie dochowane do dzisiaj w ruszczyźnie literackiej.

3. Grupa trzecia - to wyrazy gwarowe potwierdzone w twórczości ludowej i ewentualnie w słownikach gwarowych XIX wieku.

4. Wyrazy spotykane tylko w słowniku Dala, ale opatrzone kwalifikatorem: gwarowe /np. пск. 'pskowskie; сев. 'północne' itd./ lub przykładami ich użycia.

5. Przymiotniki z formantem -чив- występujące w słowniku Dala jako hasła wewnątrzgniazdowe bez kwalifikatorów i oryginalnych przykładów użycia; w przeważającej większości są one sztucznie utworzone przez autora.

Ta ostatnia grupa liczy ok.1160 wyrazów na ogólną liczbę ok. 1400 omawianych przymiotników, czyli ok. 83 %. Trudno przypuścić, aby taka ilość przymiotników istniejących i będących w aktywnym użyciu, choćby nie w języku literackim ale w gwarach, nie znalazła odzwierciedlenia w innych materiałach leksykograficznych.

Pod względem słowotwórczym w większości wypadków za podstawy omawianych derywatów służyły czasowniki prefiksalne, co pozostaje w zgodzie z zasadami derywacji przy pomocy tego formantu w języku rosyjskim, niekiedy jednak Dal tworzy przymiotniki na -чивный od czasowników rdzennych. Formant -чив- unikał tego typu podstaw słowotwórczych¹⁹, pozostawiając je pokrewnemu formantowi -лив-. Zarejestrowane przez Dal. przymiotniki takie, jak: дощивный, дойчивный, знакомчивный, кайчивный, трепчивный, томчивный, хвальчивный, хлябчивный, собачивный, пенчивный, желавчивный, гнетчивный, należy uznać za twory, powstałe w zupełnej niezgodzie z obowiązującymi normami słowotwórczymi. Również odbiegają od normy przymiotniki bezpośrednio utworzone od rzeczowników niewerbalnych, por. сугверчивный do сугверье /D.IV,357/, временчивный do время /D.1,261/, завозачивный/D.1,609/. gdzie obok podaje się w podobnym znaczeniu przymiotnik завозоватный i gdzie o semantyce derywatu decyduje rzeczownikowa podstawa: завоза.

Trudno dziś orzec ze stuprocentową pewnością, czy wszystkie przytoczone przykładowo wyżej przymiotniki, znajdujące się w słowniku Dala, rzeczywiście istniały w dialektach lub mowie potocznej w XIX wieku, czy też zawdzięczają swe powstanie koncepcjom i praktyce słowotwórczej autora. To samo dotyczy i innych przymiotników grupy piątej. Jeśli nawet przymiotniki te utworzone są zgodnie z wymogami normy słowotwórczej, to w wielu wypadkach zdają się zbędnym balastem, nie odpowiadającym tendencji do ekonomii środków językowych i realnym wymaganiom komunikacji językowej. Innymi słowy, jeśli nawet w systemie słowotwórczym języka jest "niezapełniona rubryka", jest potencjalna możliwość określonego derywatu, to nie zawsze konkretna sytuacja życiowa wymaga zapełnienia danej luki w systemie.

Biorąc to wszystko pod uwagę, po tych wstępnych omówieniach derywacji przymiotników z -чив- u Dala, z zasadniczej analizy wykluczam grupę 5, tzn. ok.1160 wyrazów.

Tworzenie i znaczenie przymiotników na -ЧИВЫЙ- w języku rosyjskim

Jak wspomniano wyżej, produktywność formantu -ЧИВ- w ostatnim czasie jak gdyby nieco osłabła w języku literackim rosyjskim lub raczej ograniczyła się do mowy potocznej i dialektów. Słowniki normatywne doby obecnej²⁰ rejestrują tylko 74 dane przymiotniki. Choć jednak dokładnie zbadać miejsce formacji z -ЧИВ- w systemie słowotwórczym i jej możliwości rozwojowe, uważam za wskazane nie ograniczyć się jedynie językiem literackim ostatniej doby. Obecnie przeanalizowane będą wszystkie przymiotniki z -ЧИВ-, które znajdowały się w słownikach akademickich, gwarowych, zbiorcach twórczości ludowej i w literaturze pięknej. Są to więc przymiotniki /w liczbie ok. 230 wyrazów/ czterech pierwszych grup, o których mówiło się przy omawianiu derywatów z -ЧИВ- u Dala.

Wszystkie derywaty z -ЧИВ- w języku rosyjskim tworzą właściwie jeden typ słowotwórczy. Formant -ЧИВ- posiada prawie zawsze funkcję zabarwienia tworzonego przymiotnika odzieniem skłonnościowym lub możliwościowym. Pozostaje to w ścisłym związku z charakterem morfologicznym podstaw słowotwórczych, z którymi się łączy. Znaczenie czynnościowe, możliwościowe, skłonnościowe jakiegoś wyrazu może powstać wyłącznie poprzez więź z czasownikiem. Przede wszystkim więc są to podstawy werbalne. Jeśli nawet formalnie można by zestawiać przymiotnik z -ЧИВ- z rzeczownikiem, to ten rzeczownik będzie miał silne powiązania z pokrewnym verbum.

Ta właśnie główna funkcja semajologiczna formantu nie pozwala na rozpatrywanie oddzielnie przymiotników o podstawach czasownikowych i oddzielnie o podstawach słowno-imiennych. Z drugiej zaś strony pomiędzy tymi dwoma formacjami: słownymi i słowno-imiennymi nie ma również specjalnych różnic strukturalnych, zresztą pod względem swojej struktury wszystkie przymiotniki na -ЧИВЫЙ w języku rosyjskim są raczej jednolite.

Zasadą w tym typie derywacji przymiotnikowej jest podstawa czasownikowa przedrostkowa z wygłosem spółgłoskowym. Podstawa ta nie zawiera żadnych elementów sufiksalnych, które określałyby aspekt czasownika, ani też formantów rzeczownikowych tworzących np. nomina actionis. Często postać podstawy mogła być identyczną z rzeczownikiem odczasownikowym, jeśli podstawa miała wygłos spółgłoskowy; przy wygłosie samogłoskowym w procesie derywacji przez formant -ЧИВ- brano postać czasownika niedokonanego, por. разбиваться-разбивчивый, припиваться-припивчивый z tym, że ten sposób tworzenia nie był regułą. W podstawie mogła tu występować również postać rdzenia czasownikowego taka, jaka pojawiała się w rzeczowniku dewerbalnym, tzn. ze zmianami apofonicznymi, co z kolei prowadziło do powstania form równoległych, obocznych, por. разбивчивый - разбойчивый. Nierzadko dwie te postacie przymiotnika różniły się nie tyle

znaczeniem leksykalnym, co innym zakresem użycia. Formy odmienne służyły jako określenie przy rzeczowniku oznaczającym człowieka, formy czysto odczasownikowe, jako określenie przedmiotu, por. запойчимый человек ale припивчивое вино.

Nie zawsze jednak ta zasada była stosowana konsekwentnie, por. następujące przykłady:

Przymiotnik разборчивый w języku literackim ma zasadniczo dwa odcięcia znaczeniowe: aktywne, por. Разборчивый волк /басня/. Обычно волк не разбирает: Кого поймал, того съедает. Но этот волк, он ел с разбором: Всех подхалимов обходя, Ел лишь активнейших рабкоров: Грогу в них видел для себя. /Н.Семенов/,

i znaczenie pasywne: разборчивый почерк, письмо. W gwarach natomiast przymiotnik ten mógł występować także w formie разбирчивый, co prawda w odniesieniu do innego odcięcia semantycznego podstawowego czasownika, ale zupełnie wymiennie z postacią разборчивый pr. w refrenach jednej i tej samej pieśni: Чернеческо пиво, разбирчиво было, разбирчиво было: в головку вступило, в головку вступило, Да все разломилло - Чернеческо пиво, разборчиво было: в головку вступило, Да все разломилло.

Podobne wahanie spotykamy również w gwarowych wyrażach bliskoznacznych, por. переборчивый - перебирчивый /Д., Доп. 1858/, убирчивый /Доп. 1858/, -приборчивый /Д., Доп. 1858/, наборчивый /Д., Доп. 1858/. Przymiotniki подбирчивый /Д., Доп. 1858/ - подборчивый /Д./, приборчивый /АС 1847/ - уборчивый /Д./ tworzą szereg synonimiczny w znaczeniu aktywnym lubiący porządek, sprzątający lub pasywnym łatwo mogący być posprzątanym. Także wśród przymiotników сбивчивый /wszystkie słowniki normatywne doby obecnej/, убивчивый /Д., Доп. 1858/, убойчивый /Д., Доп. 1858, АС 1822, АС 1847/, разбивчивый /Д., АС 1847/, прибойчивый /Д./ nie występuje konsekwentnie repartycja form ze zmianami apofonicznymi rdzenia w zakresie ich użycia.

Od absolutnej zasady o podstawie przedrostkowej wśród analizowanych przymiotników znajdziemy nieliczne wyjątki, które tłumaczą się już to niepełną dyferencjacją funkcjonalną formantów -чив- i -лив- w momencie powstania określonych przymiotników, już to przewagą semantyki rzeczownikowej w podstawie. We współczesnym języku literackim zachował się jedyny przykład derywatu od tego typu podstawy. Jest to przymiotnik бранчивый. Notują go prawie wszystkie słowniki XIX wieku i współczesne. W słowniku akademickim z r. 1806 znajduje się jedynie postać бранливый, ale już słownik z r. 1847 rejestruje бранчивый 'любящий браниться' /АС 1847/ i бранливый 'склонный к брани' /tamże/. Występuje on również w gwarach, por. С бранчивой кумой не напраешься /ДП. 263/. Ciekawą formą kontaminacji dwóch formantów -чив- -лив- jest przymiotnik бранчливый używany w mowie potocznej /Вася. АСЛ, АС4/. Także występujący obecnie w języ-

ku literackim przymiotnik обидчивый motywowany dwustronnie poprzez czasownik zwrotny обидеться i nomen abstracti обида należy uważać za derywat od podstawy nieprefiksальной, choć etymologicznie jest tu przedrostek об + видѣти /Шанский, 224/. Wyraz ten uległ nie tylko deetymologizacji, ale również i leksykalizacji zupełnej i ma podstawę niepodzielną. Dal podaje dwa współpodstawowe przymiotniki z -лив- i -чив- przy czym zauważa ich zróżnicowanie semantyczne. Обидлив motywuje się tranzytywnym czasownikiem обидеть i ma znaczenie skłonnościowe aktywne, por. Кто завидлив, тот и обидлив /ДП 155/; Свет завидлив, свет обидлив - вся чужой век заедает /ДП 159/; Обидчивый /пск./ motywuje się czasownikiem zwrotnym обидеться 'склонный принимать все за обиду, обижаться, оскорбляться': С обидчивым соседом тяжело водиться /Д./.

To znaczenie potwierdzają i inne dane, por. Больно уже она обидчива, хоть ничево ей не бай /Васн. 162/ zachowało się też ono i we współczesnym języku literackim.

Podobnie jak обидчивый przymiotnik улыбчивый 'часто улыбающийся' do улыбаться i улыбка obecnie nie wydziela przedrostka czasownikowego. Współczesne słowniki normatywne kwalifikują go jako "potoczny".

Natomiast tylko w gwarach występowały czysto odczasownikowe derywaty: байчивый /Оп.1852/ i хватчивый /Д.,Доп.1858/, por. jednak szerszy zakres występowania w gwarach przedrostkowego схватчивый /Д., Подв. 185; Васн.310/, który w niektórych gwarach rozwinął znaczenie bardziej abstrakcyjne, związane z odcieniami przenośnymi podstawowego czasownika. Przymiotnik бойчивый /Д.,АС 1806/ już przez autorów АС 1847 był uważany za przestarzały, por. kwalifikator przy tym wyrazie "stare", por. również podobny derywat piętnastowieczny ломчивый /Срез.,Двв.88/. Ловчивый w dialektach miał ograniczony zakres użycia jako atrybut kota lub psa, por. Кошки бывает ловчиее котов /Д., АС 1814/. Częściej używany był jednak wariant przedrostkowy удовчивый, jak o tym świadczą dane leksyko-graficzne /Д.,АС 1822, АС 1847/: Просторная матия удовчивей /Д.,/. Wyraz zaś думчивый występujący wyłącznie w gwarach i posiadający w niektórych z nich warianty: думливый, думкий /Васн.63; Магн. 18/ może posiadać znaczenie albo /o sprawie, wypadku/' требующий обсуждения, размыслиения; заставляющий призадуматься, опасаться, остерегаться', por. Дело бы хорошо, да думчиво, как бы не ошибиться /Д./, Хороша бы присказка, да думчива /ДП 493/, albo /o człowieku/ 'мнительный, нерешительный' /Д., Доп.1858/. W guberni archangielskiej wyraz ten używany był także w znaczeniu 'задумчивый' /Подв.40/.

Przytoczone przykłady świadczą o tym, iż można zupełnie śmiało uważać przeanalizowane przymiotniki za odbiegające od norm słowotwórczych twory wyjątkowe.

Formacje przymiotnikowe o podstawie prefiksальной

Derywaty z formantem -чив- były właściwe przede wszystkim mowie potocznej i gwarom rosyjskim, natomiast formant -лив- był bardziej "literacki". W różnych gwarach dla utworzenia koniecznego przymiotnika o określonej semantyce brano była za podstawę inna postać jednordzennego czasownika prefiksального. Tym faktem należy więc tłumaczyć istnienie wielu prawie synonimicznych, lub mało zróżnicowanych znaczeniowo, przymiotników z -чив- zawierających różne przedrostki czasownikowe przy tym samym rdzeniu werbalnym, por. перестдчивый /пересдчивый/ 1. 'любящий пересаживать других за угощением', 2. 'любящий беспрепятственно перемещать свое место' Псков. Твер. /Доп. 1858/.

Dala w tym wyrazie widzi tylko drugie znaczenie. Oprócz tego daje przykład: Швей пересдчивы. охотно пересаживает ночью за работой /Д./, w innym zaś miejscu przytacza wyraz засидчивый i objaśnia go: Кто засидчивается за делом или в гостях /Д./, W bardzo bliskim znaczeniu w języku literackim współczesnym używa się przymiotnika z innym prefiksem: усидчивый, chociaż tu nastąpiła pewna leksykalizacja tego wyrazu. Mało zróżnicowane semantycznie są jednordzenne wyrazy, występujące w jednych i tych samych gwarach /Псков. Твер./, a mianowicie: усидчивый 'спокойный, скоро привыкающий' /Доп. 1858/, обсидчивый u Dala równoległe z formą обсидчивый 'человек легко привыкающий ко всему' /Доп. /1858/ i осидчивый. 'привыкливый' /Доп. 1858/. Natomiast w gwarach archangielskich przymiotnik o identycznej strukturze обсидчивый oznacza 'имеющий влажный, обседающий грунт'. Обсидчивое болото, обсидчивый мох /Оп. 1852/.

Wyraz ten u Dala występuje z przedrostkiem 0-: осидчивый /obok wariantów осадчивый, осядчивый: Осядчивое место, жидкость/, zanotowany był również w tychże gwarach archangielskich.

W świetle przytoczonych przykładów widoczna jest wyraźnie wymiennność bliskich funkcjonalnie przedrostków i wahania semantyczne w tym niedostatecznie jeszcze w XIX wieku ustabilizowanym typie słowotwórczym. Wiele z tych wahań można łatwo wytłumaczyć występowaniem derywatów w różnych gwarach i niedoskonałością warsztatu leksykograficznego, dlatego ostateczne wnioski formułować trudno.

Przykłady podobnych szeregów jednordzennych przymiotników z formantem -чив- można mnożyć. Wystarczy powiedzieć, iż "pojedynczych" derywatów, to jest takich, które nie mają obok siebie tworów jednordzennych, w badanym materiale jest ok. 45 na ogólną liczbę ok. 230. Współczesny język literacki najczęściej przyjął jedną /por. усидчивый/, dwie lub trzy formacje z danego szeregu, oczywiście odpowiednio je zróżnicowawszy semantycznie.

W słowniku Dala znalazł się również przykład, gdzie przymiotnik находчивый odnosi się raczej do tranzytywnego czasownika находить, найти, por. Я нашел деньги! Находчива больно, подай сюда, это мож! /Д./.

Zleksykalizowanym wydaje się gwarowy przymiotnik походчивый I. /о человека/: 'покладливый, сговорчивый', 2. /о весе/: 'полювесный'. Псков. Твер. /Доп. 1858/.

Podobnie jak w rozpatrzonych uprzednio szeregach przymiotników układają się zależności derywatów od podstawy czasownikowej w wyrazach bliskoznacznych:

навязчивый, привязчивый, связчивый 'навязчивый ко всякому со своимъ знакомством'. Псков. /Доп.1858/; увязчивый /Д.,Доп.1858,АС 1822,АС 1847/; неотвязчивый, por. Неотвязчив, что муха, как муха к меду льнет /ДП 626/ завязчивый 'затруднительный, останавливающий ход дела' /АС 1847/

motywowany jest przez czasownik завязывать - завязать i dewerbalny rzeczownik: завязка w znaczeniu препятствие, затруднение или проволочка', por. Судья завязчивый /АС 1806/.

Przymiotnik ten obecnie wyzedł z użycia.

Niecelowym wydaje się szczegółowe analizowanie wszystkich innych podobnych szeregów jednorodzennych przymiotników, wystarczy tylko wymienić niektóre z nich, por.

разговорчивый, сговорчивый, отговорчивый /Д.,Доп.1858/; уклончивый, поклончивый /Д.,АС 1822, АС 1847/, отклончивый /Д.АС 1847/; придирчивый, удирчивый /Д.Доп.1858/, отдирчивый /Д.,Добр.550, АС 1822, АС 1847/; раскидчивый, прикидчивый /Д., АС 1822, АС 1847/, покидчивый /Д.,Доп. 1858/, подкидчивый /Д.,Доп.1858/; въедчивый, равъедчивый /Д., Доп.1858/, проедчивый /Д.,АС 1822, АС 1847/, приёдчивый /Д.,Доп.1858,АС 1822, АС 1847,ДП/, заёдчивый /Д.,АС 1806, АС 1847/, объёдчивый /Д.,Доп.1858/; забывчивый, жабывчивый: Наше горе не забывчивое, а жабывчивое /ДП 156/, сбывчивый: И крута гора, да забывчива, и лиха беда, да сбывчива /ДП 154/.

Nie zachowały się w języku literackim: приглядчивый /Д., Мпр. АС 1822, АС 1847/, заглядчивый /Д., АС 1806, АС 1847/; передурчивый /Д.,Доп.1856 подурчивый /Д.Доп. 1858/; прикладчивый /Д., Доп. 1858/, покладчивый /Д., Васи., Доп. 1858/; непадчивый Д. АС 1847/, перепадчивый /Д., 1822, АС 1847/ припадчивый /Д., Доп. 1858; поступчивый /Д., АС 1822, АС 1847/ заступчивый /Д., АС 1806, АС 1847/, наступчивый /Д., АС 1814, АС 1847/, вступчивый /АС 1806, АС 1847/; нарывчивый /Д., Доп. 1858/, прерывчивый Д., АС 1847/, урывчивый /Д., Доп. 1858, АС 1822, АС 1847/, порывчивый Д., АС 1847/.

Z szeregu etymologicznie jednorodzonych przymiotników: доходчивый, находчивый, отходчивый, подходчивый, походчивый, уходчивый trzy pierwsze weszły do języka literackiego, inne zachowane są w gwarach. Przedrostki czasownikowe występujące w wymienionych przymiotnikach nie posiadają swego pierwotnego znaczenia, polegającego na konkretyzacji i modyfikacji czynności nazwanej przez czasownik rdzenny. Czasownik prefiksalny, występując w roli podstawy słowotwórczej w derywacji za pomocą formantu -чив- posiada przeważnie znaczenie przenośne, uogólnione, por.

подходчивый 'умеющий ловко подходить; приветливый, ласковый, вкрадчивый': Нынешние люди злы, обманчивы, молоды, подходчивы. Свзд.Рус.Песня /АС 1847/; подходчивые речи 'обрядные приговоры дружки на свадьбе' /Д./; отходчивый 'легко, быстро успокаивающийся после гнева, раздражения; неспособный долго помнить обиду, сердиться' /АС4/.

To samo znaczenie notują wszystkie inne słowniki XIX wieku i współczesne. W gwarach oprócz przymiotnika отходчивый, por. Тих да лих; криклив да отходчив /ДП 515/, funkcjonował jako jego synonim również уходчивый /Доп.1858; Добр. 948, Д./, Dal rejestruje także znaczenie przymiotnika уходчивый wynikające z konkretnego znaczenia czynnościowego o podstawy 'склонный к бегству' i znaczenia werbalnego rzeczownika уход: 'старательный при уходе за чем', nie podając jednak przykładów użycia go w takim znaczeniu, ani żadnych innych kwalifikatorów.

Semantyka przymiotnika доходчивый używanego przeważnie w mowie potocznej opiera się również na znaczeniu przenośnym czasownika podstawowego 'легко воспринимаемый; понятный': доходчивые слова /АС4/, доходчивая молитва 'доходящая до Господа' /Д./, choć Dal tutaj podaje znaczenie bardziej konkretne /o człowieku/ 'смелый, расторопный, умеющий дойти до всех и до всего; дошлий, бывалый и досужий' /Д./; por. również użycie przymiotnika доходчивый w mowie potocznej:

Головка-то у тебя какая смышленная! Доходчивая голова! Учиться тебе надо. Гладк.Пов.о детстве, гл.П; /Варька:/ Догадалась! Я конпом уха вашу беседу слышу и то понимаю. /Нарцис:/ Что говорить, доходчива ты до всего. Гнедич, Раагрон, д. II /АСЛ/.

Derywat находчивый motywuje się przede wszystkim intranzytywnym czasownikiem zwrotnym находиться, найтись w znaczeniu:

'суметь выйти из затруднительного положения, не растеряться; /АС 4/: -Ну вот заважничали - сказала Зина. Он не нашелся, что ответить /Гранин, Иду на грозу, 26/, por. Находчивого не оадачить. Находчив парень: топор обувает, топорищем подпоясывается /Д./.

чивый /Д., АС 1847/, наломчивый /Д., АС 1814, АС 1847/, отрывчивый /Д., АС 1822, АС 1847/; вметчивый /Д., АС 1806, АС 1847/, переметчивый /Д., АС 1822, АС 1847, УШ., АСЛ/.

Takie zgromadzenie całego szeregu jednotypowych derywacji wokół tego samego, choć zmodyfikowanego poprzez różne prefiksy, rdzenia czasownikowego prowadzi do wniosku, że tylko pewne typy semazjologiczne czasowników były w pierwszym rzędzie eksploatowane w procesie derywacji przez formant -чив-. Jakże to były czasowniki? W. Prilipko uważa, że

прилагательные на -чив-, -чив- никогда не образуются от основ глаголов "определенно-моторных" и вообще "определенных" или "ограничительных" /.../, но только от /.../ "неопределенно-моторных", "неограничительных" ²².

Z takim stwierdzeniem nie można się jednak zgodzić bez zastrzeżeń, gdyż materiał leksykograficzny XIX wieku i materiał gwarowy tego okresu temu zaprzecza. Dla przykładu przytoczmy:

приведчивый: Приведчивый вору некраденный кусок. Некраденный кусок скоро преестся /ДП 614/; Свой хлеб приведчив. Чужой ломоть лаком /ДП 168/; умолотчивый: Просо умолотчивое всех хлебов /Д.,/, забойчивый человек; припичкивое вино; поклончивый: Голова поклончива, руки подносчивы 'приговор дружки, который потчует' /Д./; расколичивое дерево 'колюче, которое легко колется' /Д., АС 1847/; уварчивый 'способный к уверке': уварчивая рыба 'которая скоро поспевает' /Д., АС 1822, АС 1847/; затульчивый /ржн., сев., арх/ 'хочший затуляться, напр. от ветра, мороза' /Д./; пониодчивый /о голубях/: уменьший завлекать, приводить чужих голубей в свои голубятни? Псков. Твер. /Д., Доп. 1858/.

Wymienione przymiotniki świadczą o tym, iż podstawami mogły być tu różne czasowniki, oznaczające konkretne czynności fizyczne. Inna sprawa, jeśli chodzi o stosunek tego znaczenia czasownika podstawowego do semantyki derywatu z -чив-. Analizowane przymiotniki bowiem wykazują tendencję do swoistych przeobrażeń semantycznych, o czym niżej.

W każdym razie, wydaje się, że właśnie takie czasowniki o znaczeniu czynności konkretnej, fizycznej, różnych czynności żywego organizmu obok czasowników o semantyce bardziej abstrakcyjnej, ale związanej z umysłowym życiem zwykłego człowieka, stanowiły pierwotnie podstawy słowotwórcze dla formacji z -чив-. Wynika to logicznie z faktu, że formacje te zrodziły się w mowie potocznej i w dialektach, gdzie miały oparcie i motywację w szerzących się tam dewerbalnych nazwach czynności na -ка i agentywnych tworcach na -чик, -щик/.

Formacje przymiotnikowe z -чив- miały oddawać cechę stałą, określać czyjąś skłonność, czy zdolność do wykonywania tej czy innej czynności, a także poddania się jej. Stąd wypływa inklinacja tych przymiotników do leksykalizacji, do wyabstrahowania z czynności konkretnej cechy ogólnej, por. znaczenie приграбчивый do приграбить mogło rozwinąć się w 'захватывающий чужое, завистливый' /Доп. 1858/. Wyraz раскидчивый: Наша речка оворница, раскидчива /Д./ rozwinął znaczenie przenośne 'не отличающийся внутренней собранностью, неспособный сосредоточиться на одном' /АСЛ/; разбросчивый 'кто много расходует, разбрасывает свои вещи' Псков.Твер. /Доп. 1858/.

Przymiotniki: запльвичивый /Д., АС 1806, АС 1847/: Запльвичивые чернила; распльвичивый /Д., АС 1847/: распльвичивые чернила, распльвичивая грязь; опльвичивый /Д., АС 1822, АС 1847/: Опльвичивый берег, опльвичивые свечи /там же/ mają znaczenie wynikające z semantyki dosyć konkretnej podstawowego czasownika; спльвичивый natomiast, utworzony według tych samych norm słowotwórczych posiada znaczenie przenośne, por.:

И точно, горячее да спльвичивое сердце их /Марфы Андреевны/ сейчас скоро, бывало, и пройдет. "Марья!- бывало, зовут через минутку - Полно, мать, злиться-то" /Лесков, Старые годы в селе Плодомасове, Собр.соч.Ш.М. 1957, 261/; отывчивый 'легко отывающийся, откликающийся на что-либо' /АСЛ/: Отывчивая собака, 'поывчивая, послушная кличке' /Д./.

Można więc rozpatrywać przymiotniki na -чивный w zależności od podstawy o znaczeniu konkretnej czynności czy też czynności abstrakcyjnej. E. Ziemska stwierdza, że w XIX wieku -чив- przestaje być produktywny w kręgu podstaw czasownikowych konkretnych²³. I rzeczywiście w dzisiejszej ruszczyźnie literackiej takie twory są wyjątkowe, a nawet jeśli są spotykane, to nie w znaczeniu czynnościowym, bliskim imiesłowom czynnemu i biernemu czasu teraźniejszego, tylko w znaczeniu przymiotników jakościowych, więc już jakoś zleksykalizowanym, por. analizowane już przymiotniki, figurujące w słownikach normatywnych:

вьедчивый, раскилчивый, придиричивый, уклончивый, сговорчивый, разговорчивый, доходчивый, находчивый, привязчивый, усидчивый, прилипчивый.

W gwarach natomiast derywaty od czasowników "konkretnych" są częstsze /por. przykłady na s.110/, a także:

негибчивый 'могущий негибаться' /Д., АС 1809, АС 1847/, справчивый /Д., АС 1847/, запеччивый /Д., Доп.1858/, вмет/сч/квыи /пск/ /Д./, сдельчивый

/при-/ /Д./, донорчивый /прм./ 'отчаянный и упорный водолаз, вырала' /Д./, укимчивый /Д., Доп.1858/, похватчивый /Д., Доп.1858/, подковычливый /Д., Доп.1858/, отковырчивый /Д., Доп.1858/, полазчивый /охотн./ 'проворный' /АС 1847/: Полазчив пес, да и ляса хитра /ДП 684/.

We współczesnym języku literackim istnieją w pokaźnej liczbie przymiotniki zbudowane przy pomocy formantu -чив- od czasowników, oznaczających czynności i stany związane z dziedziną psychicznej działalności człowieka. Będą to:

влюбчивый 'легко и часто влюбляющийся' /АС 4/, угадчивый /разг./ 'такой, который легко угадывает,мышленный' /Уш./, вспыльчивый 'легко раздражающийся, способный быстро и сильно рассердиться' /АСЛ/, изменчивый 'легко и часто меняющийся; непостоянный' /АС 4/, w języku potocznym występuje w tym znaczeniu przymiotnik переменчивый /АС 4, Уш., АСЛ/: Окно было как бы рамой картины, неизменной только по своей композиции, а в остальном очень даже переменчивой, капкий раз новой. /Солоухин, Свидание в Вявниках, 1964, 99/, надевичий 'любящий надеваться' /АС 1809, АС 1847, Д./; завырчивый 'часто завирающийся' /Д., АС 1809, АС 1847/.

Stosunkowo rozbudowany łańcuch odcieni semantycznych od znaczeń czynnościowych do ogólnoatrybutywnych mają przymiotniki:

приживчивый: Приживчивое дерево на тучки растёт /ДП 289/, Воля без языка, а сказывается. Воля приживчива, приурочлива /ДП 398/; забывчивый: праздники памяти, а будни забывчивы /ДП 511/; вкрадчивый 'умеющий, способный вкрадываться в доверие, свойственный вкрадчивому человеку' /о характере, голосе, словах и т.д./, /АСЛ/.

Przymiotnik вдумчивый pojawił się w latach dwudziestych XIX wieku²⁴. Posiada on znaczenie skłonnościowe, podczas gdy jednorodenne pokrewne przymiotniki: задумчивый i раздумчивый mają silne powiązania słowotwórczo-semantyczne z rzeczownikami дума i раздумье por. /.../ Сани отправился домой и повес с собой образ молодой девушки, то смеющейся, то задумчивой, то спокойной и даже равнодушной /Тург. Вешние воды, 1947, 38/, а więc 'погруженной в думи'.

Takie powiązania wykazują również доверчивый do доверие, обманчивый do обман, ale pozbawione są ich pokrewne приманчивый i заманчивый. Nie posiadają zabarwienia skłonnościowego устойчивый i настоячивый. W dużym stopniu uległy leksykalizacji przymiotniki w języku literackim: ваносчивый 'высокомерный, самоуверенный' /АС 4/: Джованни Батиста был родом из Виенцы, и очень хороший, хотя немного вспыльчивый и ваносчивый человек /Тург., Вешние воды, 1947/, por. znaczenie gwargowe nie zleksykalizowane: ваносчивого коня построже зауваживает /ДП 730/;

предприимчивый 'энергичный, находчивый и изобретательный, обладающий практической сметкой' /АС 4/. Wcześniejsze i gwarowe pokrewne przymiotniki: переимчивый /Д., АС 1822, АС 1847/, разъемчивый /Д., АС 1822, АС 1847/, восприимчивый /Д., АС 1847/, невосприимчивый 'плохо воспринимающий, усваивающий, понимающий что-либо' /АС 4, Уш., АСЛ/, приимчивый /Д., АС 1822, АС 1847/ nie wykazywały procesu leksykalizacji. Nie zachowały się one w języku współczesnym, z wyjątkiem невосприимчивый.

Reasumując, należy podkreślić, że derywacje przy pomocy formantu -чив- we współczesnym języku rosyjskim są zjawiskiem dość pospolitym. Tworzą one zasadniczo jeden produktywny typ przymiotników od przedrostkowych podstaw czasownikowych o semantyce oderwanej. Formacje od "konkretnych" czasowników zaś wychodzą z użycia.

Pod względem znaczeniowym przymiotniki na -чив- są w zasadzie jednolite. Rozwój semantyczny tych przymiotników opierając się na znaczeniu czasownikowym szedł od znaczeń bliskim imiesłowom czasu teraźniejszego, czynnego i biernego w ich użyciu pozateporalnym, aż do znaczenia możliwościowego i skłonnościowego w ogóle. Z tym wiąże się inne przeobrażenie semantyczne, któremu podlegają formacje z -чив- w języku rosyjskim, a mianowicie: w wypadkach gdy podstawa czasownikowa oznacza czynność konkretną, to bardzo szybko semantyka gotowego derywatu przeistacza się w bardziej abstrakcyjną, przymiotnik się leksykalizuje, odniesienie do konkretnej czynności uogólnia się do cechy potencjalnej, skłonności charakterologicznej określanego subiektu. Jeżeli czasownik będący podstawą takiego derywatu może występować w swobodnym użyciu w znaczeniach przenośnych, już nie konkretnych, tylko abstrakcyjnych, to przymiotnik z -чив- motywuje się jak gdyby poprzez te przenośne użycia czasownika podstawowego. Jeżeli zaś czynność konkretna fizyczna, nazwana w podstawie, nie może być pojęta abstrakcyjnie, to prowadzi to do wypadnięcia z systemu powstałego spontanicznie derywatu z -чив- w okresie bujnego rozwoju tych formacji i zastąpienie go tworem z innym formantem, jak np. -ист-, -чат-, por. отрывчивый \supseteq отрывистый, веревчивый \supseteq веревчатый, порывчивый \supseteq порывистый, рассыпчивый \supseteq рассыпчатый, itd.

Wszystkie inne zmiany i przesunięcia semantyczne, dające się zauważyć w przymiotnikach z -чив- nie odbiegają od podobnych zmian zachodzących we wszystkich przymiotnikach dewerbalnych. Będą to przesunięcia od znaczenia czynnego do biernego i na odwrót, a także będzie to utrata powiązań semantycznych z podstawą. Zależy to już od rozwoju indywidualnego poszczególnych wyrazów i od ich łączliwości frazeologicznej z rzeczownikami, gdyż rzeczownik określany zawsze w znacznym stopniu wpływa na modyfikację znaczenia derywatu przymiotnikowego.

Osobno trzeba wymienić te przymiotniki, które obecnie zatraciły przejrzystość swej struktury i są w dużej mierze a nawet całkowicie zleksyka-
lizowane. Są to: застенчивый, опрометчивый Por. stary synonimiczny: запрометчивый /Д., АС 1806, АС 1847/: Запрометчивому конд не верь в уде /Дл 668/ dawne: разумчивый, поумчивый. Przymiotniki: остойчивый, увальчивый należą do terminologii morskiej. Обидчивый i улюбчивый obecnie nie wydzielają przedrostków/por.str.109/Do tej grupy należy również запальчивый, posiadający identyczne znaczenie, co w języku polskim.

Pod względem akcentowym przymiotniki z formantem -чив- w języku rosyjskim są również jednolite. Przycisk wyrazowy pada zawsze na samogłoskę przedsufiksálną.

PRZYMIOTNIKI NA -CZYWY W JĘZYKU POLSKIM

Jak już podkreślono, formant -чив- jest typowym wyłącznie dla języka rosyjskiego, nie występuje jako produktywny element słowotwórczy w żadnym innym języku słowiańskim, nie ma go również w ukraińskim. W polskim zaś języku współczesnym pojawia się zaledwie w kilku przymiotnikach. Są to: identyczny z rosyjskim запальчивый zapalczywy, oprócz tego łapczywy, niełapczywy, natarczywy, uporczywy. Z dawnych, które już wyszły z użycia należy wymienić naporczywy /L./, naparczywy /L./, sporczywy /L./ i obel-szczywy 'oblesny' /L./.

Z. Klemensiewicz staropolskie naporczywy i naparczywy uważa za "notwórk polski niewiadomego pochodzenia", sporczywy zestawia z dawnym rzeczownikiem sporka /Wujek/, równoznaczną ze spór, zaś dla natarczywego znajduje podstawę słowotwórczą w rzeczowniku natarczka /Knapski/ i na-tarcz, notowanym przez Lindego w języku poetyckim²⁵.

Linde wiąże dwa pierwsze przymiotniki z czasownikiem napierać: naporczywy 'napierający, nacierający, natarczywy': Błąd naporczywy. Żebr. Ow.295; naparczywy 'wielce nalegający, nacierający': Umysł naparczywy. Fred.Ad.93. W pozostałych przymiotnikach możemy się domyślać takich powiązań werbalnych, por. natarczywy obok natarczliwy 'ochoczy do nacierania' /L./; uporczywy obok uporczysty, 'uporny, uparty', Linde tłumaczy 'upierający się, krnąbrny, ociętny'; Jeśli kto stateczny: nieodmienny jest postępowaniu swoim, za uporczywego go mają. Mon.73,430 /L./. W przykładzie, którym zilustrował Linde przymiotnik sporczywy 'sporny, spreczny' /L./: "Legat papieski sporczywe trudności i niesnaski między książecciem Pomorskim a Krzyżakami rozsądził. Krom.291" połączenie wyrazowe "sporczywe trudności" możemy rozumieć jako 'trudności wywołujące/powodujące/ spór, sporkę, a więc i tu przymiotnik ma jakieś znaczenie czynnościowe. Będące w użyciu we współczesnej polszczyźnie literackiej przymiotniki łapczywy

1 zapalczywy motywują się znaczeniem przenośnym czasowników łapać i zapalać się /gniewem/.

Zważywszy to wszystko, sędzę, że można pokusić się o przeprowadzenie pewnych paraleli między tymi reliktowymi formacjami języka polskiego i typem przymiotników na -чивый w języku rosyjskim.

Wszystkie przymiotniki na -czywy mają podstawę czasownikową przedrostkową, oprócz jedynego łapczywy. Uważam, że rozważaniom moim nie przeszkadza fakt, iż prefiksy czasownikowe podstawy są obecnie wydzielane jedynie etymologicznie. W rdzeniu, podobnie jak w języku rosyjskim znajdujemy alternację wokaliczną, por. naporoczywy obok naparczywy. Z siedmiu analizowanych przymiotników przy dwóch znaleziono nomen actionis na -ka: sporka, natarczka, jeden zaś jest identyczny z derywatem rosyjskim: zapalczywy. Również rozwój semantyczny poszczególnych przymiotników poszedł podobną drogą w języku polskim, jak i w rosyjskim, por. dla przykładu łapczywy początkowo strukturalnie chyba 'łapiący co, skłonny do łapania czego': Dołem pełził ku nim bluszcz i jeżyna, górą pnące spuszczały swe łapczywe skręty. Sier.Now.222/Dor./, por. 'chciwy łapania' /L./, potem zaś 'chciwy na co, pożądlivy, łakomy': Zrobił się jakiś łapczywy, "pazerny" - jak powiadali w domu - na pieniądze. Twórczość 5,1953,135 /Dor./. Mamy tu więc do czynienia z przesunięciem znaczenia od skłonności do konkretnej czynności do skłonności, cechy charakterologicznej w ogóle, podobnie jak to było w formacjach rosyjskich.

Obecnie przymiotniki na -czywy są w dużym stopniu lub całkowicie zleksykalizowane. O znaczeniu wyrazu uporoczywy w różnych połączeniach wyrazowych takich, jak np. uporoczywa choroba, uporoczywy katar, uporoczywa troska bardzo ciekawie pisze S. Skorupka, przy czym zwraca uwagę, że "historycznie uporoczywy używany był w znaczeniu 'uparty' i pierwotnie odnosił się tylko do osób, potem na skutek tego, że pewne czynności można wyrażać frazami składającymi się z czasownika i rzeczownika odsłownego /W sali zaległo milczenie zamiast W sali wszyscy zamilkli/ możliwe było również tego rodzaju połączenie rozbudowywać określeniami odnoszącymi się pierwotnie wyłącznie do ludzi. Stąd połączenie: Zaległo ponure, uporoczywe milczenie zamiast /Oni wszyscy/ ponuro, uparcie milczeli"²⁶.

Wydaje mi się, że pojawienie się formacji z -czyw- w języku polskim można śmiało uznać za swego rodzaju reperkusje procesu bujnego rozkwitu takich formacji słowotwórczych w języku rosyjskim. Typ ten jednak w polskim nie rozwinął się, może dlatego, że nie znalazł oparcia w pokrewnych rzeczownikach - nazwach czynności na -ka, które w języku polskim szybko konkretyzowały się /por.np. utarczka/ i w agentywnych tworach na -czyk.

Na zakończenie należy stwierdzić, że obydwa porównywane języki, rosyjski i polski, znają formant -чив-, ale produktywność jego jest zupeł-

nie różna dla obydwu języków. Tłumaczy się to zależnością tego formantu od rozwoju systemów słowotwórczych, właściwych każdemu językowi. Formant -čiv-, wyodrębniony z formacji na -liwy /-ливий/ tak jak i -liv- jest w swoim funkcjonowaniu zależny od tego ostatniego. W języku rosyjskim nastąpiła ścisła repartycja podstaw słowotwórczych pomiędzy obydwoma formantami. Podczas gdy wielofunkcyjny -liv- /derywacje odrzeczownikowe, odczasownikowe i od podstaw słowno-imiennych/ tworzy przymiotniki od bezprzedrostkowych podstaw czasownikowych, formant -čiv- zaanektował dla siebie podstawy czasowników z przedrostkami. W języku polskim takiego rozgraniczenia nie spotykamy: formant -liv- derywuje zarówno od podstaw czasownikowych bezprzedrostkowych, jak i od czasowników prefiksalnych.

Z drugiej zaś strony pojawienie się formacji przymiotnikowych z omawianymi formantami uwarunkowane było również wpływem słowotwórstwa rzeczownikowego /nomen actionis i nomen agentis/. Polszczyzna zachowała więc dawne słowiańskie współzależności typów słowotwórczych: nomen actionis w zasadzie nie na -ka, nomen agentis przede wszystkim na -nik i przymiotniki na -liwy. Inny natomiast rozwój rosyjskich rzeczowników - nazw czynności /na -ka / i nazw działacza /na -čiv- /-чив-/ wpłynął na powstanie nowego formantu przymiotnikowego čiv-

We współczesnej polszczyźnie literackiej rosyjskim przymiotnikom z formantem -čiv- odpowiadają różne struktury językowe. Derywaty rosyjskie o wyrazistym odcieniu semantycznym: skłonności do aktywnej czynności od dawane są w języku polskim poprzez przymiotniki na -liwy, nie koniecznie zawierające podstawę przedrostkową, por. влюбчивый - kochliwy, обманчивый - kłamliwy, разговорчивый - gadatliwy, сговорчивый człowiek o człowiek zgodliwy, зgodny itd. O tym, że w polskim języku potocznym żywo odczuwana jest funkcja formantu -liv- w tworzeniu właśnie takich przymiotników może świadczyć neologizm indywidualny, włożony przez Z. Kossak-Szczucką w usta ochmistrzyni: Pan, owszem, niczego sobie, a pani jakaś włażliwa... - Jak to "włażliwa"? - spytał urażony. - Ano, chodziła po wszystkich pokojach, wszystko oglądała. /Kossak-Szczucka, Dzień dzisiejszy, 1931, 136/.

Bardzo często rosyjskim przymiotnikom na -čivный odpowiadać będą inne struktury przymiotnikowe, por. pr. ременчивый, переменчивый - zmieniający się, вдумчивый человек - człowiek myślący; сбивчивый - mylny, mylący; уклончивый ответ - odpowiedź wymijająca; вредчивая кислота - kwas żrący, ostry, ale вредчивый человек - człowiek zjadliwy; забывчивый - zarominalski; предприимчивый - przedsiębiorczy; доверчивый - ufny; неуживчивый человек - człowiek nieużyty; прилипчивый ребенок - dziecko przymilne, przylepne, przylepka itd.

Z drugiej zaś strony znaczenie omawianych rosyjskich przymiotników oddawane będzie w polskim poprzez konstrukcje opisowe, por. np. приедчивое блюдо - potrawa, która się może przejeść, przejada się; разбирчивое вино - wino, które "rozbiera".

Podkreślano już niejednokrotnie, iż derywaty z - чив - są właściwe rosyjskiemu językowi potocznemu, odpowiedników polskich należy więc szukać również w polszczyźnie nie tyle literackiej, normatywnej, ale codziennej, często nie kontrolowanej.

Materiał poddany analizie w tej pracy, a więc materiał przede wszystkim słownikowy, nie zawsze daje odpowiedź na pytanie o polskie leksykalno-słotwórcze równoważniki rosyjskich przymiotników z - чив -. Stąd skąpe naświetlenia tego zagadnienia w niniejszej pracy i niepełny jego obraz. Myślę, że dopiero przebadanie kilku czy kilkunastu pozycji beletrystycznych rosyjskich, obfitujących w interesujące nas derywaty i ich przekładów na język polski, umożliwiłoby wyczerpującą odpowiedź. Wtedy, mając konkretne konteksty użycia przymiotników rosyjskich, można by analizować pod względem strukturalno-semantycznym i leksykalnym ich przekłady polskie. Jest to temat do opracowania w osobnym artykule.

PRZYPISY

1 Р. Никлосич, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, t. II, 1878.

2 op.cit., s.92.

3 В. Стовник, Высший курс русской грамматики, Спб.1855, s. 130.

4 Г. Павский Я., Филологические наблюдения над составом русского языка, Рассуждение II, Отделение второе, Спб. 1850, s. 46-47.

5 И. И. Сревяневский Я., Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, т. I-III, Спб. 1893-1903.

6 В. М. Прилипко, Из истории русского словообразования /Образования на -ив-, -ев-, и их производные в русском языке/, "Научни" записки Житомирського пед. ін-ту", Т.1, 1950, s. 191.

7 И. С. Меркурьев, Словообразовательные качественные прилагательных в древнерусском языке XI-XIV вв. /Суффиксом с приметами -в-, -т-/, кандидатская диссертация, Л. 1956, s. 106-110.

8 В. М. Прилипко, op.cit., s. 191, 202; И. С. Меркурьев, op.cit., s.110; Е. А. Охомуш, Словообразование прилагательных в русском языке XVI-XVII вв. /На материале повестей "Каванское царство" и о "Смутном времени"/, кандидатская диссертация, М.1961, s 63; Чхао Юнь-Чжун, Отглагольные прилагательные в современном русском литературном языке, кандидатская диссертация, М.1950, s. 301.

9 В. В. Виноградов, Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии, Вопросы теории и истории языка в свете трудов И.В. Сталина по языкознанию, Изд-во АН СССР, М.1952, s. 118-119; Е.А. Охомуш, op.cit., s.66.

10 В. М. Прилипко, op.cit., s.194-196.

11 И. С. Меркурьев, op.cit., s.115.

12 В. В. Виноградов, op.cit., s.118-119.

13 В. М. Прилипко, op.cit., s.193, 202.

14 В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, М.1955.

15 М. В. Канкава, В.И.Даль как лексикограф, Тбилиси 1958, s.174.

16 В. Даль, Напутное слово, Толковый словарь живого великорусского языка, М.1955, s. XXVII.

17 В. Даль, О русском слове, Толковый словарь живого великорусского языка, М.1955, s. XXXIX.

18 Inaczej mówiąc są to przyimiotniki, zaczerpnięte przez Dala z istniejących przed jego słownikiem leksykonów.

- 19 Opróca pojedynczych przykładów, datujących się wczesnym okresem powstania omawianej formacji w języku rosyjskim, tego rodzaju dezywaty nie są zaświadczane.
- 20 Словарь русского языка, т. I-IV, изд-во АН СССР, М. 1957-1961; Словарь современного русского литературного языка, т. I-XVII, изд-во АН СССР, М. 1951-1965; Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова, М. 1935-1940.
- 21 Е. А. Земская, Именения в системе словообразования прилагательных. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века, Изд-во АН СССР "Наука", М. 1964, с. 440.
- 22 В. М. Прилико, op.cit., s. 198.
- 23 Е. А. Земская, op.cit., s. 444.
- 24 В. В. Виноградов, Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка, "Известия АН СССР, ОЛЯ", 1951, Т. X, вып. 3 с. 231.
- 25 Z. Kłemeniewicz, T. Lehr-Sprawicki, S. Urbaszuk, Gramatyka historyczna języka polskiego, PWN, Warszawa 1964, s. 229.
- 26 S. Skogurka, Synonimiczne grupy wyrazowe "Poradnik Językowy", 1952, Nr 3, s. 29-30.

OBJASNIENIE SKRÓTÓW

- Dor. - Polska Akademia Nauk, Słownik języka polskiego pod redakcją W. Doroszewskiego, Warszawa 1958-1968, t. I-X.
- L. - S. Linde, Słownik języka polskiego, t. I-VI, wyd. II, Lwów 1854-1860.
- АС 4 - Словарь русского языка, изд-во АН СССР, т. I-IV, Москва 1957 - 1961.
- АС 1806 }
 АС 1809 } - Словарь Академии Российской по алфавитному порядку располо-
 АС 1814 } жений, ч. I - VI, Спб. 1806-1822.
 АС 1822 }
- АС 1847 - Словарь церковно-славянского и русского языка, составлен-
ный II Отделением Имп. А.Н., ч. I-IV, Спб. 1847.
- АСЛ - Словарь современного русского литературного языка, Изд-во
АН СССР, т. I-XVII, Москва-Ленинград 1950-1965.
- Васп. - Васнецов, Материалы для объяснительного словаря вятского
говора, Вятка 1907.
- Д. - В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, т. I-
IV, Москва 1955.

- Дол.1858 - Дополнение к Своду областного великорусского словаря, Издано II Отделением Имп. А.Н., Спб. 1858.
- Добр. - В.Н.Добровский, Смоленский областной словарь, Смоленск 1914.
- ДП - В.Даль, Пословицы русского народа, Москва 1957.
- Дюв. - А.Дювернуа, Материалы для словаря древнерусского языка, Москва 1894.
- Карп. - А.В.Карпов, Сборник слов и выражений, употребляемых Уральскими казаками, Уральск 1913.
- Магн. - В.Магницкий, Особенности русского говора в урдумском уезде, вятской губернии/Сборник областных слов и выражений, Казань 1865.
- Мир. - А.В.Миртов, Донской словарь - материалы к изучению лексики донских казаков, Ростов на Дону 1929.
- Оп.1852 - Свод областного великорусского словаря, изданный II Отделением Имп.А.Н., Спб. 1852.
- Подв. - А.Подансоцкий, Словарь областного Архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении, изд. II Отделением Имп. А.Н., Спб. 1865.
- Срез. - И.И.Срезневский, Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, т. I-III, Спб. 1888-1903.
- Уш. - Толковый словарь русского языка под ред. Д.Н.Ушакова, т. I-IV, Москва 1925-1940.
- Шанский - Н.М.Шанский, В.В.Иванов, Т.В.Шанская, Краткий этимологический словарь русского языка, Учпедгиз, Москва 1961.

Людвика Иохим-Купчикова

ТЕМА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С СУФФИКСОМ -ЧИВ- В РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Содержанием статьи является словообразовательный-семантический анализ прилагательных с суффиксом -чив- в русском языке, исследование места этого словообразовательного типа в словообразовательной системе русского языка и сравнение данного типа прилагательных с соответствующими польскими.

Во вступлении автор дает краткую историю возникновения и продуктивности прилагательных с суффиксом -чив- в русском языке как единственном источнике и носителе этого рода деривации. Суффикс -чив- соединяется с глагольными основами, почти исключительно приставочными, принося в прилагательное отчетливое значение склонности.

Проанализировано свыше 1400 русских прилагательных, выбранных, главным образом, из лексикографических материалов XIX и XX веков, а также из сборников народного творчества и беллетристики этого периода. В польском языке найдены 7 прилагательных на -czywy. Сопоставление этих реликтовых непродуктивных прилагательных польского языка со словообразовательным типом русских прилагательных с -чив- позволило автору констатировать некоторые словообразовательные и семантические сходства. Учитывая также удивительное совпадение во времени появления польских дериватов с -czywy с соответствующими русскими словами, автор формулирует вывод о том, что польские прилагательные возникли под влиянием русского языка.

В заключении статьи автор подытоживает сравнительный анализ констатацией совершенно разной степени продуктивности суффикса -чив- в русском и польском языках и объясняет это зависимостью суффикса от развития словообразовательных систем, свойственных каждому языку в отдельности, в данном случае зависимостью суффикса -чив- от родственного суффикса прилагательных -лив-, а также от именного словообразования /имен действия и имен производителя действия/. Польский язык сохранил древнюю славянскую взаимообусловленность словообразовательных типов: имена действия, как правило, не на -ка-, имена действующего лица на -ник и прилагательные на -ливу. Другое же развитие русских имен действия на -ка, производителя действия на -чик /-чик/ способствовало возникновению суффикса -чив-, более специализированного, чем многофункциональный суффикс -лив-.

Ludwika Jochym-Kuszlikowa

ADJECTIVES WITH THE -CIV- FORMANT IN RUSSIAN AND POLISH

The object of the article has been to analyse, under the aspects of word-formation and semantics, adjectives with the -civ- formant in Russian, to examine the position of this formation within the Russian word-formation system, and to compare this type with the corresponding Polish formations.

The author begins with an outline of the origin, evolution and productivity of adjectives with the -civ- formant in Russian as virtually the only Slavonic language which is the source and carrier of a derivation of this type. The -civ- formant is added to verbal roots, almost exclusively of prefixal character, vesting the derivation with a distinctly inclinational meaning.

The author has analysed over 1400 Russian adjectives, selected chiefly from lexicographic material of the nineteenth and twentieth centuries, as well as from folk writing and literature proper of that period. As regards Polish, only seven adjectives in -czywy have been found. On confronting these residuary unproductive Polish formations with the type of Russian adjectives with -civ- the author has been able to trace certain similarities regarding both word-formation and semantics. Considering also the striking convergence in time between the appearance of the -czywy formation in Polish and that of the corresponding formations in Russian the author reaches the conclusion that the Polish adjectives of this type owe their origin to Russian influence.

In the conclusion of her article the author sums up her comparative analysis by stating that there is complete difference between the productivity of the -civ- formative in Russian and in Polish; she accounts for it by the dependence of this formative of the development of the word-formative systems, typical of each language; in this case it is the dependence on a related adjectival formant -liv-, as well as on nominal word-formation /nomina actionis and nomina agentis/.

In Polish the old Slavonic interdependencies of word-formative types have survived: thus, nomina actionis usually do not and in -ka, nomina agentis end in -nik, and adjectives end in -liwy. On the other hand, a different evolution of Russian nomina actionis which end in -ka, and of nomina agentis which end in -cik /-šcik/ led up to the origination of the adjectival formative -civ-, more specialized than the multi-functional formant -liv-.